

17.

(*Ceruzasorok a Rákklínikáról.*) Kicsit félve fogtam hozzá. Sajnos magam is ott tartok már, hogy egy terjedelmesebb könyv olvasása „feladattá” vált, vagyis visszariaszt, ugrás előtti tétovázásra késztet. Szolzsenyicin regénye esetében ehhez járult még, hogy a könyv anyanyelvemen hozzáférhetetlen, ami az olvasás spontán öröméből mindenképpen lefarag valamit.

De az ugrás után sodorni kezdett az áradat. Örvényként a mélyebb rétegek felé. Legfőképpen a „szent”, rendkívül kifejező nyelvi egyszerűsége révén — az a fajta nyelvi tisztaság, világosság ez, ami csak a legnagyobbaknak adatik meg, olyan egyszerűség, aminek nagysága éppen abban van, hogy képes kifejezni a bonyolultat, az összetettet, az „elmondhatatlant”. Olvasása közben képes voltam feledni, hogy nem magyarul olvasom. De azt már nem, hogy *magyarul nem olvashatom*.

A kérdés most: írhatok-e róla? Szabályszerű, rutinmunkaként készülő recenziót aligha. Nemcsak mert a „híradás” a regényről már rég nem időszerű, hanem mert ez, szuperlatívuszok mellett is, alighanem méltatlan reagálás lenne. Ahogy továbbhaladtam a regényben, egyre nyilvánvalóbbnak látszott, csakis alapos, „mélyfúrásos” tanulmánnyal szabadna szólni róla. Az viszont Lukács György után... mindenesetre bátorság kérdése — még ha Szolzsenyicin regényének sokrétűségét, szerteágazó gazdagságát természetesen Lukács sem meríthette ki.

De néhány sort talán mégis. Kissé szertelenül, elkalandozón, csöppet sem teljességre törekvően, s nem is kizárólag esztétikai szempontokat előtérbe helyezve.

*

Különösképpen érdekesnek tűnik számomra a szimbólumok szerepe a regényben. Nem nehéz felfedni őket, annak ellenére, hogy híven a nagyrealizmus (Szolzsenyicin regényei bizonyítják, hogy nem halt meg) hagyományaihoz, tökéletesen belesimulnak az ábrázolt valóságba, szimbólumok, de valóságélemek is egyben. Sőt talán éppen elsősorban ezek, ezért nem disszonánsak, ezért nem lógnak ki a valóságból. Akkor is természetesebbek, mint részletek, amikor szimbólumként — bizonyos szempontból nézve — majdhogynem átlátszóknak érezzük őket.

Mint pl. az állatkertet a regény végén. De erről talán később. Legyen szó előbb a címről, a színhelyről, magáról a színteret képező Rákklínikáról.

Lukács György tanulmányában (*Szolzszenyicin regényei, Új Symposion*, 67. szám) Thomas Mann *Varázshegyé*hez hasonlítja Szolzsenyicin regényeit, s külön a *Rákklínikát*. „A *Varázshegy* kompozícióbéli újdonságát átmenetileg és pusztán formális szempontból úgy lehetne leírni, hogy az író a helyszín egységét teszi meg az epikai szerkezet közvetlen alapjának. A regényben ábrázolt emberi figurák ugyanis elkerülnek életük és tevékenységük 'természetes' színhelyétől, és egy számukra új és mesterséges környezetbe (a tudószanatóriumba) helyezik őket. Ez mindenképp előtt azzal a következménnyel jár, hogy a regény figurái nem 'természetes' módon, azaz születés, foglalkozás stb. szerint kerülnek egymással kapcsolatba — mint az életben és általában a művészetben is —, hanem további életüknek ez a 'véletlen', közös tere alakítja ki egymáshoz való emberi, szellemi, erkölcsi viszonyuk alapjának új formáit.”, írja ennek kapcsán, később pedig, még mindig a tudószanatóriumról mint színhelyről is szólva megjegyzi, hogy az „tényszerű, közvetlen kiváltója olyan ideológiai problémáknak, amelyek lappangva mindenütt jelen voltak, de csak itt tudatosulnak teljes ellentmondásosságukban”.

Valóban, csupán a konfliktusokat, vitákat kirobbantó színtér szempontjából Szolzsenyicin *Rákklínikájának* szerepe ugyanaz, mint Thomas Mann tudószanatóriumáé. Ám hogy éppen *rákklínikáról*, *rák*betegségről van szó, aligha véletlen, sokkal kevésbé annál, hogy a *Varázshegyben* tudószanatóriummal, tudóbetegekkel találkozunk. A *rák* elkerülhetetlenül más képzeteket is ébreszt, olyanokat, amelyek a *Varázshegy* születésekor még sokkal veszedelmesebb kórnak tekinthető tudóész esetében nem kelnek ilyen fokon életre bennünk. Talán túlságosan is kézenfekvőeket, bizonyos értelemben félrevezetőket is. A bomlás, a torzulás, a rothadás képzetei ugyanis szinte reflexszerűen jutnak eszünkbe, valósággal természetesnek tűnik, hogy Szolzsenyicin „*rákjában*” mindenképp előtt a „személyi kultusz”, a sztálinizmus *rákját* („*fekélyét*”, „*rákfenéjét*”) lássuk — talán nincs is olyan olvasója a regénynek, aki ne erre gondolna nyomban. Magamat is ideértve persze, akárcsak Vajda Gábort, aki Szolzsenyicinről szóló rövid írásában (*Szolzszenyicin Nobel-díjas, Új Symposion*, 67.) ugyancsak erre utal: „Az a jelentés, melyre a *rák* kifejezés utal, nemcsak a személyi kultuszt foglalja magába, hanem a bürokratikus eljárásokat, az ember manipulációjának legális eszközeit is.” Érdekes viszont, hogy Lukács terjedelmes tanulmányában semmit sem szól erről: mintha csak eleve megérezné a zsákutcát, nem enged a felszín csábításának. Aligha ok nélkül, mert, kissé jobban belemerülve a kérdésbe, hamarosan kiderül, hogy a *rák*szimbólum ilyen szerepe lényegében ki is merül a már említett asszociációk és a hozzájuk kapcsolódó hangulat felkeltésében.

Mélyebb, „specifikusabb” funkciót már hiába tulajdonítanánk neki, nem mintha a szerző netán „megtorpant” volna, kiaknázatlanul hagyva a lehetőségeket, hanem mert, amennyiben a realiztikus regény keretei között kívánt maradni, ezen az úton nem is haladhatott tovább. Realistaként Szolzsenyicin csakis úgy élhetett a rák ilyen szimbolikus jelentésével, ha mindenekelőtt valóságos betegségként ábrázolja, amely természeténél fogva nem válogatja meg áldozatait, ennek következtében viszont szimbólumszerűsége elkerülhetetlenül gyengül, nem utolsósorban abból adódóan is, hogy a regény pozitív szereplői (az ártatlanul táborba hurcolt Kosztoglotov, a száműzött Sulubin, sőt Doncova doktornő, a röntgenológiai osztály főnöke), tehát azok is, akik a „másik rákkal”, a sztálinizmus rákjával szemben lelkileg-jellembelileg a leginkább immunisnak bizonyultak, mint a Ruszanovhoz hasonló karrierista, dogmatikus-bürokrata figurák, akiket átvitt értelemben lelkileg is rákosoknak mondhatunk. A szimbólum hatásköre ilyenformán viszonylag szűk térre korlátozódik, s nem terjedhet túl azon az általánosságon, hogy, képletesen szólva, a regény szereplői valamennyien egyaránt áldozatai a sztálinizmus körjének, függetlenül attól, hogy ezen belül fogoly vagy börtönőr, üldözött vagy üldöző szerepét játszották-e.

Jóval tágabb és mélyebb jelentéstartalmat kap azonban a rák, ha nem ennyire a bomlás vagy rothadás, hanem inkább a „halálos kór” felől közelítünk hozzá. Ha mindenekelőtt a fenyegető halál szimbólumát, az emberi élet végességére, egyszeri és megismételhetetlen voltára való utalást látjuk benne. Tanulmányában Lukács György nem is mulasztja el észrevenni ezt: „A második regény* egyrészt mozgalmasabb korszakban játszódik: Sztálin halála után, az örökségével való leszámolás első kísérleteinek idején; másrészt színhelye, amely az emberi reakciókat kiváltja, egy eldugott vidéki rákkórház. Az általa előidézett szembesítés tehát nem azonos az előbbi regényével: itt — a *Varázshegyre* még inkább emlékeztető módon — az élet és halál közötti állapotról, a halál árnyékában élt életről, a fenyegető halálnak az ember életvitelére gyakorolt hatásáról van szó.”, írja a *Rákklinikáról*, más irányban folytatva további vizsgálódásait, bővebben azonban nem tér ki a halálos kórnak arra a szimbolikusnak, magatartásmeghatározónak és problémafelvetőnek egyaránt mondható szerepére, amit az, nemcsak immanensen, de nyilvánvalóan a szerző tudatos szándékából kifolyólag, messzemenően, több szólamú kibontakoztatásban is magában hordoz. Annyira, hogy érdemesnek látszik, főleg egy bizonyos történelemfilozófiaiak nevezhető mondanivaló felzárkóztatására kedvéért, kissé részletesebben is kitérni rá.

Támpont a szövegben bőven kínálkozik. Például egy izgalmas, indulatos szóváltássá élesedő vita a regény 297. oldalán:

„— Oleg! — próbálta elhallgattatni. — Oleg! Mi sem könnyebb, mint egy még csak kialakulóban lévő társadalmat bírálni. Ne feledje, hogy ez a társadalom alig több negyvenévesnél.

— Magam még annyi sem vagyok — vágott vissza gyorsan Kosztoglotov. — És mindig kevesebb időm lesz hátra, mint a társadalomnak. Ezért hallgassak egy életen át?”

Különleges élt kap Kosztoglotovnak ez a megjegyzése, ha figyelembe vesszük, hogy hosszú éveken át a hatalom fosztotta meg a boldogság

* Lukács előzőleg Szolzsenyicin másik regényéről, *Az első körről* értekezik.

lehetőségétől, utána pedig betegsége révén vált rá alkalmatlanná. Sokkal árnyaltabban mutatkozik meg ugyanez a regény „Vásári bálványok” c. fejezetében. A különösképpen gondolatgazdag, Lukács által is említett, Kosztoglotov—Sulubin beszélgetésben. A rövidség kedvéért színdarab-szerűen, a leírások hangulatfestő kísérezőzenéjétől megfosztottan két részletét is idézem, az előbbihez hasonlóan, szerbhorvátból készült saját, hevenyészett fordításomban:

Kosztoglotov: „De hát hogyan is kellene felfogni és elképzelni azt a »morális szocializmust?«”

Sulubin: „Elképzelni cseppet sem nehéz! (...) Olyan társadalmat kell létrehozni, amelyben minden emberi kapcsolat, elv és törvény erkölcsi alapokon nyugszik — kizárólag erkölcsi alapokon! Bármit tegyünk is; legyen szó gyermeknevelésről, gyermekeink felkészítéséről az előttük álló életre, vagy a felnőttek tevékenységének szabályozásáról, a szabad idő eltöltésének megszervezéséről, mindez csakis erkölcsi elvekből fakadhat. És a tudományos kutatómunka? Itt is csak olyasmire vállalkozhatunk, ami nem jelent erkölcsi károsodást — legkevésbé éppen a kutatók erkölcsi károsodását. És a külpolitikában ugyanígy! Határkérdésekben ugyanígy: ne arra gondoljunk, amit akár egy talpalatnyi föld árán nyerhetünk, hogy mennyire erősödhetünk általa vagy növelhetjük tekintélyünket, hanem csakis arra, hogy mit jelent e lépésünk morális szempontból.”

K.: „Kötte hiszem, hogy ez megvalósítható! Vagy legalábbis jó kétszáz év kell még hozzá! Hanem várjunk csak. (...) Valami nem világos előttem. Hol az anyagi alapja mindennek? Elvégre a gazdaságra kell támaszkodni... Vagy talán nem azt kellene mielőbb rendezni valahogy?”

S.: „A gazdaságot? Erről igen eltérők a vélemények. Vlagyimir Szolovjov például nagyon határozottan állítja, hogy éppen a gazdaságot kell erkölcsi alapokra helyezni.”

(...)

S.: „Megmondom én, mi az az erkölcsi szocializmus! Célja nem egyszerűen a boldogság útjára terelni az embereket — hiszen ez a »boldogság« ugyancsak a vásári bálványok sorába tartozik! Hanem hogy egymás iránti tolerancia ára tegye képessé őket! Boldog a fenevad is lehet, amikor felfalja zsákmányát, kölcsönös türelemre viszont csak emberek képesek! Ez a legtöbb, amire képessé tehetjük őket.”

K.: „De ha én a boldogságot akarom! (...) A boldogságot, néhány hónapot csak a halálom előtt! Más mifene kellene nekem?”

Általánosabb szinten, de az egész problematikát mintegy összegezve vetődik fel ugyanez a kérdés a „Pillantás a túloldaltól” c. fejezetben a megbetegedett főorvosnő, Doncova vizsgálata közben:

„Csúcsíves szemöldöke alól fürkészve szemlélte Doncova riadtságát. Korábban mintha jobban bízott volna benne, hogy ez a határozott és megingathatatlan orvosnő a megpróbáltatás e pillanataiban erősebbnek mutatkozik. Az asszony váratlan csüggedése azonban csak még inkább megerősítette Orescsenkovnak azt a megfigyelését, hogy a mai ember tehetetlenül áll a halállal szemben, minden fegyver nélkül, hogy vele szembezálljon.”

Talán elég ennyi. Mert folytathatnám tovább is ennek az egész regényen végighúzódnó vonulatnak a nyomon követését, amelynek izgalmasan láttató-leleplező szerepét éppen az jelenti, hogy a rák által kézzelfogható

közelségbe került halál fenyegető árnyékában különös élességgel mutatkozik meg nemcsak a „sztálinizmus rákja”, hanem a történelmi folyamatok embertelen „emberfelettsége” is. Annak az egyoldalúan „historikus” szemléletnek az abszurditása, mely minden jelenbeli rosszat és embertelent a kecsegtető távoli jövő káprázatával igyekszik igazolni, s amely a jelenben mindent megengedhetőnek tart a történelem majdani igazolását feltételezve, a politikai praxis síkján mintegy előlegezve önmagának a történelem „jövőhagyását”. Történelem és egyéni viszonyának keserves paradoxona mutatkozik meg itt, amelyet bármely történelmi-társadalmi folyamat igazolhatósága, sőt utólagos, kétségbevonhatatlannak látszó igazolása sem képes teljes mértékben feloldani. Mert kétségtelenül provokatívan, de kikerülhetetlenül tolakszik fel a kérdés, változtathat-e az áldozatok sorsán bármit is, ha a sztálinizmust, mint történelmi jelentőséget, annak kikerülhetetlen szükségszerűségét netán matematikai szintű bizonyítóerővel is igazolná valaki. S bármilyen groteszk-furcsa dolognak tűnjék is fel egyébként, ami e korszak elkerülhetetlenségét (annak egészét és nem egyes részjelenségeit) illeti, annak bizonyos értelmű igazolása, ha nem is éppen matematikai bizonyítóerővel, nem látszik minden tekintetben képtelenségnek. Hiszen teljességgel nyilvánvalónak tűnik, hogy a Lenin által is megengedhetőnek és szükségszerűnek tartott tömegterror (s ugyan ki vonhatná kétségbe elkerülhetetlenségét az adott történelmi pillanatban?), amennyiben nem oldódik föl bizonyos egymással szemben álló nézetek legális párhuzamosságát is biztosító toleranciában, idővel óhatatlanul bürokratikus-intézményes rendőrterrorrá válik, s mint ilyen, nemcsak hogy nem tartja szükségesnek válogatni az áldozatokban, hanem természetéből adódóan képtelen is különbséget tenni ártatlanok és bűnösök között, nem utolsósorban éppen az ilyen gépezeten belül ugyancsak elkerülhetetlenül kialakuló kontraszelekciós tényezők miatt. Mert végül is ki tagadhatná, hogy a sztálinok — kicsik és nagyok — „köztünk vannak”?

Groteszk, esetleg témaként is hasznosítható ötlet kínálja magát: mi lenne, ha a társadalom egy majdani, ma még csak álmodott magasabb fejlettségi fokán, az idősik valamilyen természetfeletti kibillenése folytán, váratlanul megjelennének a „szükségszerű” áldozatok és számonkérnék kései leszármazottaiktól szenvedéseiket, amelyeket azok „okoztak” nekik. Izgalmas alapötlet lehetne egy abszurd színműhöz vagy regényhez.

De talán jobb, ha a szimbólumokhoz térek vissza inkább.

•

Az állatkert szimbóluma által életre hívott helyzet látszólagos átlát-zóságára futólag utaltam már. A regény utolsó előtti fejezetére gondoltam, „A világ első napja” címűre, amelyben, távozva a kórházból, két lány meghívása között ingadozva (hogy végül is az egyikhez se jusson el) Oleg Kosztoglotov a rászakadt szabadságtól szédülve, az eufória és a csüggedés közt hányódva kószál a városban, majd emlékezve betegtársának, Gyemkának tett ígéretére, miszerint levélben számol be neki az ott látottakról, végül is az állatkertben köt ki. A szóban forgó részt olvasva, még mielőtt Oleg valóban az állatkertbe érkezett volna, máris éreztem, hogy csak az következhet, ami aztán valóban be is következik: Oleg a

ketrecbe zárt állatokban, Lukács szavaival szólva, „csak eddigi életére emlékeztető némán szenvedő foglyokat lát”. S arra is persze, hogy hozzám hasonlóan a regény minden értelmes olvasójának előre meg kell éreznie a következőket: Oleg számára az állatkert csakis táborlakó múltját idézheti, annyira, hogy kissé kákán csomót kereső hozzáállással még akár azon is csodálkozhatnánk, hogy éppen csak Oleg nem érzi előre a ketrecek felkeltette képzettársításokat, s egyáltalán rászánja magát, hogy az állatkert kapuján belépjen.

Csodálkozhatnék, de nem teszem — még így utólag sem. Mert e lehetőség a csodálkozásra, megvallom, csak most, e sorok írása közben jutott eszembe. Talán, hogy lenyűgözöttségemet provokáljam. Mert az állatkerti séta egyike a regény legmegragadóbb, legtorokszorongatóbb részleteinek. Azért is persze, mert Oleg reakciója a lehető legtermészetesebb, másképp el sem képzelhető itt, úgyszólván indokolatlanná teszi az ábrázolt helyzet esetleges banalitása feletti akadékoskodást. De még inkább azért, mert Szolzsenyicin nem elégszik meg Oleg közérzetének egyszerű leírásával, egy lelkiállapot ábrázolásával, hanem mintegy több szólamúvá téve azt, maximálisan kiaknázza a helyzet szimbolikájából adódó lehetőségeket. Oleg állatkerti sétája nem meddő kesergés a „ketrecbe zártság” ténye fölött, hanem annak végső, magában az emberben rejlő „metafizikai” okára történő utalás.

Legtisztabban, legféreérthetlenebbül az alábbi sorokban:

„Sejtve, hogy a majmoknál semmi érdekeset sem láthat, Kosztoglotov továbbsietett, már éppen át akart menni a túloldalra, amikor az egyik, kissé távolabbi ketrecen külön feliratot vett észre, melyet néhány egybegyűlt ember olvasgatott. Közelebb lépett. A ketrec üres volt, de a táblán ott állt a felirat: »macacus irus«. Melléje, egy, a táblához erősített papírlapra valaki hevenyészve fölírta:

»E ketrecünk majma valamelyik látogató hihetetlen kegyetlensége következtében megvakult. Egy ismeretlen gonosztevő dohányt dobott a makákó szemébe«.

Oleg kövé meredt! Mindeddig jóindulatú mindentudóként mosolyogva sétált, de most egyszerre ordítani kívánt, úgy üvölteni, hogy mindenki meghallja itt az állatkertben — úgy, mintha neki dobtak volna dohányt a szemébe!

— És miért?! Csak úgy? Miért? ... Felfoghatatlan — miért?

Legfőképpen a felirat gyermekesen naiv megfogalmazása izgatta föl. Az, hogy a szerencsésen kisurrant ismeretlent nem nevezték — embertelennek. Sem az amerikai imperializmus ügynökének. Egyszerűen csak — gonosztevőnek. Tulajdonképpen ez volt, ami kövé dermesztette: miért csak — gonosztevő? Gyerekek? Ne legyetek gonosztevők, ha felnőttek! Gyerekek! Ne kínozzátok a kiszolgáltatottakat!”

De nem kevésbé a következőkben is:

„Máris a ragadozók előtti úton találta magát. Fenségesen, pompás bundájuk alapján jól megkülönböztethetően, következett egymás után a hiúz és a párduc, a szürkésfakó puma és a jaguár, rőten, fekete foltosan. Rabok voltak ők is, szintén a szabadság hiányától szenvedők, Oleg mégis úgy tekintett rájuk, mintha közönséges bűnözők lennének...”

Miről van itt szó tehát? Úgy tetszik, egy kissé „tudománytalan” konzervatív gondolkodók, sőt nem gondolkodók, a társadalom mozgását meg-

állítani akarók által szívesen használt s üdvözölt fogalomról, amelynek létezését azonban éppen a Szolzsenyicin-regényekben is ábrázolt történelmi korszak tényeinek ismeretében sajnos nehéz lenne egyértelműen tagadni — az ún. „emberi természetéről”. Vagy inkább az *emberek egy részének természetéről*, a „ragadozó embertípusról”, amely azonban éppen tulajdon lényegénél fogva, makacsul és megátalkodottan, mindig újra és újra domináns szerephez jut, és emberi természetként mutatkozik meg, általánosításra csábít. Úgy tűnik, nem véletlen, hogy Kosztoglotovnak először a megvakított majom által kiváltott belső sikolyként feltörő kérdése: „Miért? Csak úgy?”, a regény hátralévő részében, mint valami zemenű zárótételének vezérmotívuma, egyre visszatér, s végszóként is ez hangzik el, hogy aztán még a könyv becsukása után is ott visszhangozzék bennünk. Szolzsenyicin mintha csak ezzel az emberi természettel kívánna kilátástalannak tűnő, véget nem érő perbe szállni.

Váratlanul George Orwel 1984 c. híres, magyarul ugyancsak nem olvasható regénye jut eszembe. Orwell félelmetes, a sztálinizmus torzulásait az abszurdumig vivő, ám a *Ráklinikát* olvasva riasztóan telitalálatnak ható anti-utópisztikus regényét teljes egészében az ember autoritárius-szadisztikus hajlamaira, az öncélú hatalmi kéjelgésre építi fel. Igaza lenne?

*

És a másik veszedelmes emberi tulajdonság? — vetődik fel bennem a kérdés, hiszen, ha nem is oly régen mint Déry Tibor, de magam is „tudni vélem, hogy gonoszságánál az ostobasága a nagyobb veszély az emberre”.

Természetesen Szolzsenyicin sem feledkezik meg erről. Még ha többnyire nem is említi közvetlenül, elmondható, hogy regényének számos részlete éppen az ostobaságról szól. Egyébként egy helyen közvetlenül is szól róla, kissé szemérmesen ugyan, szintén a már említett Kosztoglotov—Sulubin beszélgetésben. Közvetve pedig Sulubin fejtegetéseiben a „vásári bálványokról” voltaképpen nagyon is az ember primitív kultikus lelki szükségleteiről esik szó, amelyeket portyázásaim egy korábbi fejezetében bővebben is érintettem már. De erről esik szó a regényben ott is, ahol pl. arról olvashatunk, hogy Vadim apja, a megszállók által kivégzett hős, őszinte és áhítatos tisztelője volt Sztálinnak, annyira, hogy képét lakásában két helyen is kifüggesztette, vagy amikor arról értesülhetünk, hogy a diktátort temetésén hányan megsiratták.

Az emberi butaság legveszedelmesebb változatát azonban az a bürokrata Ruszanov testesíti meg, aki pályafutását azzal kezdte, hogy barátját megrágalmazva kényszermunkatáborba juttatta, csak hogy közös lakásuk másik felét is megszerezze, s rajta kívül is számos embert juttatott még hasonló sorsra, ám ennek ellenére képes önmagát mindvégig a társadalom hasznos és nélkülözhetetlen tagjának érezni, egykori gáztetei miatt pedig mindössze nyomasztó álmai gyötrik, de azok is csak attól kezdve, hogy felmerül a lehetőség, hogy tetteiért netán felelősségre vonják. Az egyéni szempontból kétségtelenül roppant „hasznos” önámítás és önigazolás olyan szintje ez, amire csakis a korlátolt látzólag nem mindennapos, de valójában nem is oly ritka fokozata teheti az embert képessé. Ostobaság és gonoszság viszonyának lényege alighanem abban rejlik, hogy

az ostobaság lehetővé teszi a gonoszság működését, vezetőközegévé lesz, „életteret” biztosít számára. Belül, a lélekben éppúgy, mint az egyének közötti kapcsolatokban, a társadalomban.

*

Hajlok arra, hogy minden társadalom egyik legfőbb értékmérőjének azt a magatartást tekintsem, ahogyan írástudóihoz viszonyul, s ahogyan a szemébe vágott igazságokat elviselni képes. Ezért nem tudom nem érinteni a „Szolzsenyicin-ügyet”. Annál is inkább, mert a jelek szerint még nem ült el. A *Lityerturnaja Gazetta* egy Szolzsenyicint támadó cikkeről szóló újsághír éppen most emlékeztetett rá, hogy az „ügy” mintegy a Szolzsenyicin-regények folytatásává vált, ami egyben a „ruszanovok” győzelmét is jelenti. Remélhetőleg nem véglegesen. Talán nem egészen indokolatlan pátosztól fűtött jóslatokba bocsátkozni: „eljön majd az idő...” Elvégre Bulgakov *A Mester és Margarita* c. regényét is sok évvel az író halála után jelentették meg, Iszák Babel alkotásait pedig sok évvel szerzőjük halála után újra, vigasztalódjunk hát. Csakhogy van valami kétségbeejtően nevetséges abban a komédiában, hogy a társadalommal, illetve a hatalommal összeütközésbe kerülő szellemeket, Szókratésztől kezdve (vagy csak ismerethiány, hogy még régebbi példára nem hivatkozhatom?) mindig csak utólag igazolják, gyakran ugyanazok, akik ezzel egyidőben a maguk kortárs-szemléleire emelnek kezét, megint csak az utókorra bízva „rehabilitálásukat”, arra az időre prolongálva ezt, amikor a meghurcoltak által hirdetett igazságok gyakorlatilag már időszerűtlenné, értelmetlenné váltak, s legfeljebb „művészi értékke” átalakulva élhetnek tovább. Kacagj, bajazzo... De talán ezúttal is inkább Szolzsenyicint idézem, ezúttal egy nyilatkozatát:

„Véleményem szerint nem megbocsáthatatlan bűn, ha a társadalom nem viselkedik méltányosan az íróval szemben. Az írói tapasztalatszerzésnek ez a módja. Az írókat nem kell elkényeztetni. Rengeteg példa van arra, hogy bár a társadalom igazságtalanul járt el az íróval szemben, az írónak mégis sikerült megvalósítania küldetését. Az írónak mindig készen kell lennie az igazságtalanság elviselésére, küldetésének kockázata ebben rejlik. Az írók sorsa sohasem lesz könnyű.”

Más szavakkal: „Atyám! bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” Eddig mindig azt hittem magamról, híve vagyok a megbocsátásnak, lehetséges azonban, hogy ez sohasem volt egyéb, mint irtózás a megtorlás gesztusaitól, sznobos viszolygás a bosszú-kultusz primitívizmusától. Mindenesetre Szolzsenyicinnek ez az egyetlen általam ismert megnyilatkozása, amivel — legalábbis érzelmileg — nehezemre esik egyetérteni. A mindenképpen kikívánckozó replikát talán Németh László *Eklézsia-megkövetés* c. drámájának két mondata fejezi ki a legmaradéktalanabban: „Akkor meg minek mindez? Hogy az emberiség kínzókamrájává legyen a beléje tévedett jobbaknak?”

Beszélhetünk-e arról, hogy akár egy tapodtat is előrehaladtunk az ember felszabadításának útján, amíg egy társadalomnak lehetősége van olyan szörnyetegre hasonlítani, amely önmagát fejezi le, tulajdon agyvelejével táplálkozik?

*

A budapesti *Kortárs* januári számában E. Fehér Pál terjedelmes, nekrológszerű tanulmányát böngészem a nemrég elhunyt Alekszandr Tvardovszkij költőről, aki tizenkét éven át a *Novij Mir* folyóirat főszerkesztője volt. Abban a balga reményben, hogy a költő szerkesztői munkássága kapcsán talán szó esik Szolzsenyicinről is — mint tudjuk, az *Iván Gyeniszovics egy napját* Tvardovszkij szerkesztői működése idején először a *Novij Mir* közölte. Természetesen hiába reménykedem: E. Fehér Pál nem említi Szolzsenyicin nevét. Egyetlen nevet sem említ. Általánosságban jegyzi meg csupán, hogy „A XX. kongresszus után megújuló szovjet irodalom legfontosabb alkotásai éppen e folyóirat hasábjain jelentek meg.” Ez a mentsége.

*

Milan Kundera *Tréfa* c. regényének fűlszövegében olvasom: „Sartre egy nyilatkozatában kijelentette, hogy a század nagy regénye a szocializmus országaiban fog megszületni.” Szolzsenyicin regényei éppúgy igazolják Sartre e jóslatát, mint Kundera regénye. Csak hát, istenem, miért *ilyenek* ezek a regények?